

Максимова Олена. Екологічна компетентність та її формування у дітей старшого дошкільного віку / Ekologia i racjonalne zarządzanie przyrodą: edukacja, nauka i praktyka [Zasób elektroniczny]: materiały z międzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej, Łomża – Żytomierz, 15.11.2023 r. / Pod redakcją naukową Zoia Sharlovych, Janisz Lisowski, Ruslana Romaniuk. Część 2. Wydawnictwo: MANS w Łomży, 2023. S. 59-66.

e-mail: helen.maks23@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Максимова Олена Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

helen.maks23@ukr.net

Анотація. У статті висвітлюється поняття «екологічна компетентність» стосовно дітей дошкільного віку, розглядається структура, критерії та представлені результати діагностики сформованості екологічної компетентності у найменших членів нашого суспільства – дошкільників, зокрема у дітей старшого дошкільного віку. Критеріями дослідження нами визначено : знання про природу, про правильні взаємини з нею, позитивні емоції та почуття від взаємин з природою, прояв вольових якостей, базові цінності, природодоцільна поведінка, природоохоронні вчинки. На основі аналізу отриманих кількісних та якісних результатів пропонуються ефективні форми та методи роботи з дітьми в даному напрямку.

Ключові слова: екологічна компетентність, діти старшого дошкільного віку, природодоцільна поведінка, структура екологічної компетентності, критерії та показники, форми і методи роботи.

Abstract. The article highlights the concept of "ecological competence" in relation to preschool children, examines the structure, criteria and presents the results of diagnostics of the formation of ecological competence in the smallest members of our society - preschoolers, in particular, in older preschoolers. We defined the research criteria as follows: knowledge about nature, about proper relationships with it, positive emotions and feelings from relationships with nature, manifestation of strong-willed qualities, basic values, nature-appropriate behavior, nature conservation actions. Based on the analysis of the obtained quantitative and qualitative results, effective forms and methods of working with children in this direction are proposed.

Key words: environmental competence, children of older preschool age, nature-appropriate behavior, structure of ecological competence, criteria and indicators, forms and methods of work.

Постановка проблеми. Питання довкілля та екології стають дедалі актуальнішими та нагальнішими для майбутнього нашої планети. Тому дослідження, спрямовані на формування екологічної компетентності серед наймолодших членів суспільства, а саме дітей дошкільного віку, набувають особливої важливості. Ці перші роки життя дітей мають вирішальне значення у формуванні їхнього світогляду та цінностей, включно зі ставленням до довкілля. Важливо, щоб діти вже на ранніх етапах свого розвитку практикували відповідальне і стійке ставлення до довкілля, оскільки це впливає на їхні майбутні рішення і поведінку в дорослому житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню екологічної компетентності дітей, їх екологічній освіті присвячено роботи Ю.Агачової, Г.Беленької, Н.Голіциної, Т.Денисенко, Н.Кондратьєвої, Н.Лисенко, З.Плохій, О.Сорочинської [2; 4; 7]. Авторами парціальної програми «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» та методичних рекомендацій щодо її реалізації є Н. Гавриш, О. Пометун, О. Саприкіна [3].

Формулювання цілей статті. У нашій статті ми висвітлимо поняття «екологічна компетентність», представимо результати діагностики рівня сформованості екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку, запропонуємо ряд ефективних форм та методів роботи з дітьми в даному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовий компонент дошкільної освіти виділяє природничо-екологічну компетентність, яку потрібно сформувати у дітей в період їх дошкільного зростання. Під нею розуміє «здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності [1, с. 13]. Спираючись на досвід науковців, ми визначаємо природничо-екологічну компетентність як інтегрований результат виховної діяльності, пов'язаний із набуттям дитиною системи знань про живу і неживу природу, ціннісних орієнтацій у сфері екологічної діяльності, усвідомлення себе як часточки природи, оволодіння дієвими вміннями її збереження, прийняття раціональних рішень щодо довкілля [5]. Базуючись на цьому змістовому окресленні досліджуваної компетентності, спираючись на психологічні особливості старших дошкільників (важливо зазначити, що у цьому віці відбуваються якісні зміни в різних психічних сферах – пізнавальній, вольовій, емоційній, що, у свою чергу, позначається на процесах самопізнання, самооцінювання. Такі структурні компоненти особистості дитини старшого дошкільного віку, як образ “Я”, самооцінка, почуття власної гідності, рівень домагань, особистісні очікування, стають більш усталеними та набувають

статусу внутрішніх регуляторів активності [6, с.46]), виділяємо в ній когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, ціннісний, поведінково-діяльнісний компоненти. Когнітивний компонент передбачає наявність знань про процеси і явища, які мають місце у природі і суспільстві; уявлення про людину як часточку природи, тобто первісні елементи сучасної природничо-наукової (в тому числі й екологічної) картини світу; знання особливостей раціонального використання природних ресурсів (вода, газ, ліс тощо); знання про якість навколишнього середовища, про екологічні проблеми на Україні; знання способів вирішення екологічних проблем, збереження природи, допомоги рослинам і тваринам. Також складовою когнітивного компонента є становлення екологічних переконань (до природи треба ставитися відповідально, оберігати все живе; допомагати, чим можемо; розв'язувати проблеми екології можна тільки спільними зусиллями, спираючись на знання законів природи).

Мотиваційний компонент охоплює створення системи мотивацій, які спонукають дитину до здійснення екологічно обгрунтованих дій. Ця система включає в себе бажання раціонально використовувати природні ресурси, почуття поваги до природи, переконаність у важливості збереження навколишнього середовища і прагнення приєднатися до природоохоронної діяльності. Враховуючи концепцію сталого розвитку, яка базується на необхідності вирішення проблем навколишнього середовища та інтеграції таких важливих аспектів, як природа, суспільство і економіка, мотиваційний компонент має також включати соціально значущі мотиви екологічної діяльності. Серед них можна виділити бажання зберегти природні ресурси для майбутнього життя на нашій планеті.

Емоційно-вольовий компонент враховує, що дитина у віці шести років вже проявляє здатність до вольових актів, які включають в себе боротьбу мотивів, здійснення самообмеження і базовий моральний самоконтроль. Вона може свідомо спрямовувати свою діяльність на досягнення екологічно важливих цілей. Для того, щоб дитина могла здійснювати екологічно обгрутовані дії, важливо розвивати такі вольові якості, як дисциплінованість, організованість, самостійність, наполегливість та ініціативність.

Крім того, взаємодія з природою повинна приносити дитині позитивні емоції, такі як радість, захват, щастя, захоплення, здивування, гордість та задоволення. Досвід отримання позитивних емоцій від взаємодії з природою буде стимулювати дитину повторювати дії, які призводять до цього позитивного настрою.

Безперечно, формування екологічної компетентності сильно залежить від домінуючих цінностей. Тому ми розглядаємо ціннісний компонент і пропонуємо заповнити його соціоприродними, еколого-моральними, еколого-естетичними та еколого-гуманістичними цінностями. Під ціннісними орієнтаціями особистості ми розуміємо вибір дитиною певних

матеріальних і духовних цінностей, які визначають її спосіб життя та спрямовану на збереження навколишнього середовища діяльність.

Поведінково-діяльнісний компонент включає в себе:

1. Природоохоронну діяльність, таку як: догляд за кімнатними рослинами; обслуговування городу або квітників, закріплених за групою; Регулярне прибирання ігрової площадки; годування птахів взимку та виготовлення для них годівничок; повага до зелених насаджень та квітів під час прогулянок з батьками; садівництво на власному городі та інші схожі дії.

2. Дотримання правил поведінки у природі; екологічну розвідку околиць та прокладання екологічних стежок.

3. Екологічно-доцільне використання ресурсів, зокрема економне використання води, світла і паперу.

4. Уміння оцінювати вплив заводів та фабрик на природу в цілому та їх складові.

5. Дотримання правил техніки безпеки в надзвичайних ситуаціях природного чи техногенного характеру.

6. Творчий підхід до вирішення навчальних екологічних завдань.

Загалом, цей компонент відображає ставлення дитини до природного оточення і є кінцевим результатом її екологічного виховання.

Визначення змістової структури природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку допомогло нам дібрати критерії та показники, за якими здійснювалась діагностика. Серед них: знання про природу, про правильні взаємини з нею (структурованість і повнота знань про живу і неживу природу, заощадливе ставлення до її структурних елементів, усвідомлення людини як її часточки); спрямованість природодіяльної мотивації (практична мотиваційна спрямованість, пізнавальна, емоційно-афективна); позитивні емоції та почуття від взаємин з природою, прояв вольових якостей (інтерес до природоохоронної діяльності, співчуття до страждань живих істот, радість споглядання краси природи, спілкування з її об'єктами; дисциплінованість, організованість, наполегливість, самостійність у взаєминах з природою); базові цінності (усвідомлення людини як часточки природи, залежність життя від природних умов, визнання природи як однієї з найвищих цінностей); природодоцільна поведінка, природоохоронні вчинки (прийняття задачі від дорослого, планування її вирішення, точність і послідовність виконання трудових дій, ініціативність, відсутність руйнівних дій щодо природи).

Методами дослідження ми обрали спостереження, бесіди, дидактичні, сюжетно-рольові ігри, вирішення проблемних ситуацій. Отримані результати ми подаємо в таблиці 1.

Таблиця 1– Результати діагностики сформованості природничо-екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Критерій	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Знання про природу, про правильні взаємини з нею	18,8%	65,6%	15,6%
Спрямованість природодіяльної мотивації	21%	41%	38%
Позитивні емоції та почуття від взаємин з природою,	48%	36%	16%
Прояв вольових якостей	19%	36%	45%
Базові цінності	12,5%	50%	37,5%
Природодоцільна поведінка, природоохоронні вчинки	15,6%	62,6%	21,8%
Зведені результати	25%	50%	25%

Таблиця складена на основі власних досліджень

За отриманими результатами можна зробити висновок про необхідність проведення систематичної, послідовної та спадкової роботи з формування природничо-екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Надзвичайно важливо наголосити на формуванні ціннісних, мотиваційних та поведінкових аспектів.

Пропонуємо модель еколого-педагогічної роботи з дітьми, яка спрямована на наступні аспекти:

1. Використання природного оточення як основного навчального ресурсу для створення екологічного середовища в закладах дошкільної освіти та поглибленого вивчення рослин і тварин, які оточують дітей протягом навчального року.

2. Організація різноманітних діяльностей у природному середовищі, включаючи спостереження, створення умов для живих істот, природоохоронні заходи та спілкування з природою.

3. Читання спеціально відібраної дитячої художньо-пізнавальної літератури, яка поєднується з іншими видами діяльності та поглибленим вивченням творів авторів, що сприяють розвитку любові до природи.

4. Спільна творча діяльність вихователів і дітей, включаючи створення власних книг, альбомів та лепбуків на основі дитячих вражень від літературних творів і спостережень за природою.

5. Систематичне вивчення сезонних явищ природи за "тижневою методикою", вирощування овочевих та квіткових культур у зимово-весняний період та ведення календарів природи.

6. Включення ігрових ситуацій і навчальних ігор в еколого-педагогічні заходи.

Оптимальне поєднання різних видів навчальних і виховних заходів для накопичення знань і розвитку уявлень про екологічні залежності у природі, включаючи діяльність у повсякденному житті, дозвілля, свята та походи в природу для стимулювання емоційних реакцій дітей.

Зупинимося на деяких формах та методах роботи з дітьми. Цікавим методом, на наш погляд, є створення цілісних полів або карт спільними зусиллями дітей і дорослих. В цьому колективному підході діти втілюють свої уявлення про різні явища та об'єкти природи, такі як "Африка," "Північ," "Зоопарк" тощо. Розмір створеного поля або карти визначається темою та можливостями дітей, де прості теми поміщаються на аркуші розміром із листівку, а складніші і більш масштабні виконуються на великому ватмані.

Попередньо треба обговорити з дітьми, які компоненти мають бути в майбутньому полі чи карті. Діти мають запропонувати, де розташувати об'єкти та як краще їх відобразити. Після цього діти вибиратимуть, вирізатимуть, розміщуватимуть та приклеюватимуть деталі, а також будуть доповнювати карту, якщо це буде потрібно. Зазвичай, створення цілісного поля або карти займає декілька днів і лишається в групі протягом двох тижнів. Цей метод допоможе дітям поглибити свої знання про природу, розкрити її різноманітність та красу, а також вчитиме їх співпрацювати.

Оскільки гра завжди зацікавлює дітей і є незамінним засобом формування їх світогляду та бажаних моделей поведінки, пропонуємо впроваджувати на заняттях і у вільний час наступні дидактичні ігри з екологічною спрямованістю:

1. "Юні художники" (має на меті вчити передавати особливості зовнішнього вигляду рослин і виражати своє ставлення до них).

2. "Слідопити" (спрямована на розвиток пізнавального інтересу до живої природи, спостережливості та здатності робити прості висновки).

3. "Наші добрі справи," "Можна – не можна," "Обери правило" (ці ігри сприяють закріпленню знань дітей про правила поведінки в природі і догляду за тваринами та рослинами).

4. "Швидка допомога" (має на меті виховування бажання надавати допомогу рослинам та дбайливе ставлення до них).

5. "Така потрібна природа" (розширює знання дітей про значення природи).

6. "Павутинка," "Логічний ланцюжок," "Бережи природу," "Народна мудрість каже" (ці ігри сприяють розширенню уявлень про взаємозв'язки в природі).

7. "Чисте повітря" (збагачує уявлення дітей про забруднюючі фактори в повітрі).

8. "У природу із добром іди" (закріплює знання про взаємодію людини і природи).

9. "Можна чи ні?" (вчить дітей піклуватися про чистоту природного оточення).

10. "Допоможи природі" (формує уявлення про позитивний і негативний вплив людини на природне довкілля).

11. "Червона книга України" і "Зниклі тварини" (передають дітям інформацію про рослини і тварини, які занесені до Червоної книги та про зниклі види).

Ще однією з ефективних форм впливу на формування екологічного світогляду дітей є цільові прогулянки в природу, які відзначаються інтеграцією з пішохідними переходами та дозволяють дітям ближче познайомитися з навколишнім природним середовищем.

Цільові прогулянки вносять розмаїття в рутини, до яких звикли діти, збагачують їх уяву і дозволяють отримати глибше розуміння природи навколо себе, включаючи ліси, поля та ставки. Вони також мають практичну складову, так як під час цих прогулянок діти збирають ягоди, гриби, шишки, жолуді, каштани, цікаві гілочки, насіння диких трав для годування птахів взимку. Цільові прогулянки, які проводяться регулярно, дозволяють відслідковувати зміни в природі та розуміти їх причини. Літо надає особливу можливість для спостережень, оскільки в цей період квітнуть різноманітні рослини, з'являються плоди, пролісидковується різноманіття комах і птахів, та й загалом є нескінченна можливість подавати дітям цікаву інформацію про рідну природу та її красу. Також ця форма роботи сприяє розвитку мови у дітей, розширенню їхнього словника та розвитку сенсорної сфери. Дитина має змогу бачити, торкатися, нюхати та слухати нові об'єкти природи, що сприяє її емоційному розвитку.

У процесі цільових прогулянок діти отримують знання про взаємозв'язки в природі, важливість різних об'єктів природи та правила природокористування. Вони вчать дотримуватися цих правил та дбати про навколишнє середовище.

Важливо відзначити, що цільові прогулянки сприяють естетичному вихованню дітей. Сприймання краси природи мотивує дітей до бажання зберігати її, а естетичні цінності сприяють формуванню доброго та гуманного ставлення до навколишнього середовища.

Доцільно в роботу з дітьми з формування екологічної компетентності запровадити і природоохоронні акції, дати проведення яких приурочуються до знаменних днів календаря. Наприклад, під Новий рік – акція «Зелена ялиночка - жива голочка», 22 квітня (День Землі) – «Прикрасимо Землю кольорами», 1 квітня (День птахів) – «Підгодуй пташок», 22 березня (Міжнародний день води) – «Витрачаймо воду економно». Діти повинні брати активну

участь в цих заходах, практично виконуючи різні завдання, як-от малювання плакатів для захисту ялинок, розвішування їх, вирощування квіткової розсади та її висаджування як у саду ЗДО, так і поза його межами, підгодовування пташок тощо.

Дієвою формою спонукання дітей до природоохоронних вчинків є "Панорама добрих справ." Це загально-групове панно, яке представляє добрі вчинки кожного учасника групи у вигляді графічних зображень, малюнків, фотографій. Ця "Панорама" надає можливість дітям бачити і оцінювати не лише свої власні дії, а й вчинки своїх товаришів. Це сприяє формуванню почуття гідності, а також вихованню моральних цінностей і розвитку особистості.

Вагомим засобом в роботі з дітьми є і художня література. Наприклад, твори Василя Сухомлинського та Анатолія Давидова про природу зазвичай знаходять відгук в дитячих серцях. Головні персонажі цих творів - ліс, річка, озеро, та їхні жителі - роблять природу живою та важливою для дітей. Вони навчають любити світ навколо себе, дбати про нього та поважати його.

Окрім слухання літературних творів, бесід, переказування їх змісту, можна разом з дітьми створювати саморобні книги та альбоми. Така творча діяльність ознайомлює дітей з видавничою справою, підкреслює значення книги в житті людини, збагачує їхнє розуміння природи, розвиває емоції та інтелект.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Представлені форми та методи роботи мають на меті підсилити увагу вихователів до екологічного напрямку роботи з дітьми, адже від сформованих у них цінностей і мотивів поведінки залежатиме в подальшому їх взаємодія з природою, доля майбутніх поколінь. Перспективними напрямками дослідження можуть стати: проблема взаємозв'язку із сім'єю з екологічного виховання дітей, наступності у роботі ЗДО та школи у формуванні екологічної компетентності вихованців.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 р. № 33. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/nakaz-33-bazovyy-komponent-doshk-osv.pdf> (дата звернення: 12.06.2023)

2. Беленька Г. В. Експериментально-дослідницька діяльність дітей у природі як технологія пізнавального розвитку URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/926/1/G_Belenky_%20PTMPE_11_48_PED_PI.pdf

3. Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / за заг. ред. О. Пометун. Д. : ЛІРА, 2014. 120 с.

4. Екологічне виховання дитини дошкільного віку / За ред . Ю.А.Агачової. Херсон: РПО, 2011. 70 с.

5. Максимова Олена. Формування екологічної компетентності у дітей старшої групи закладів дошкільної освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 2020. Випуск 1 (46). С. 77 - 80.

6. Психічний розвиток дитини-дошкільника: навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закладів, студ. сер. і вищ. пед. закладів, батьків / С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко та ін. К.: Світич, 2004. 75 с.

7. Сорочинська О. А., Гогола І.О. Педагогічні інструменти розвитку основ критичного мислення в дітей дошкільного віку в процесі ознайомлення з природним довкіллям. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : науковий журнал. Педагогічні науки. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2022. Вип. 2 (109). С. 29-45.